

Гүлжан ӘЛПХАН

Жалпыакадемиялық ағылшын тілі кафедрасының магистр-оқытушысы, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан
(gulzhan.alipkhan@ayu.edu.kz) ORCID: 0000-0001-9450-4274

АБАЙ МЕН АХМЕТ БАЙТҰРСЫНОВ САБАҚТАСТЫҒЫ*

Андатпа

Мақалада Абай мен Ахмет Байтұрсынов шығармаларындағы сабақтастық мәселесі қарастырылған. Оларды ақыл-ой мен таным тереңдігі табыстырған, ел қамын жеу мен адамды түзеу идеясы біріктірген. Ахмет Байтұрсынов – алғашқы абайтанушы, оның Абай туралы терең мәнді мақаласы 1913 жарық көрген. Абайды – қазақтың бас ақыны деп алғаш танып бағалаған – Ахмет Байтұрсынов. Оның ойынша, Абай қазақтың өлеңін төрге шығарған, қадір-қасиетін арттырған ақын. Абай өлеңдерінде ой тереңдігі мен сыншылдық және білім – үшеуі де бар болған. Абай – қазақ өлеңін формасы жағынан да жетілдіріп дамытқан жаңашыл ақын. Және Ахмет Байтұрсынов жазғандай, Абай – қай нәрсенің де мәнін, өзегін таныта жырлаған ойшыл ақын. Абайды осылайша терең танып, жоғары бағалаған, өнеге тұтқан Ахмет Байтұрсыновтың өзі де ұстаз Абай, ойшыл Абай биігіне көтерілді, өз дәуірінің Абайындай ұлт ұстазы, асыл азаматына айналды. Ахмет Байтұрсыновтың Абаймен үндесіп сабақтасуының бір қыры осы. Ахмет Байтұрсыновтың Абаймен сабақтасуы туындыларындағы мән-мазмұн, ой мен идея бірлігі, ортақтығы арқылы да көрініс тапқан. Ең әуелі екі ақын да өз өлеңдерінде жағымсыз, кеселді қасиеттерді ащы түрде әшкерелеп, аяусыз сынады. Адами асыл қасиеттерді дәріптеп насихаттады. Екі ақынның да мақсаты – адамгершілікті жырлау арқылы халық санасын ояту. Кеңістік пен уақыт, орын алған жүйе мен қалыптасқан жағдай екі ақындығы шығармашылық ізденісті ортақ арнаға салды. «Сегіз аяқ», «Жиған-терген» өлеңдері – екі ақындығы ақыл-ой мен мақсат-мұрат, көркемдік шешім бірлігінің биік шыңы. Мақалада осындай ойлар тұжырымдалған.

Кілт сөздер: Абай, Ахмет Байтұрсынов, сабақтастық, И.А.Крылов, мысал, өлең, адамгершілік, мақсат, үндестік.

*Келген күні: 14 ақпан 2022 ж. – Қабылданған күні: 7 мамыр 2022 ж.

Geliş Tarihi: 14 Şubat 2022 – Kabul Tarihi: 7 Mayıs 2022

Date of Arrival: 14 February 2022 – Date of Acceptance: 7 May 2022

Поступило в редакцию: 14 февраль 2022 г. – Принято в номер: 7 март 2022 г.

Gulzhan ALIPKHAN

Master-teacher, General academic English language department, Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan
(gulzhan.alipkhan@ayu.edu.kz) ORCID: 0000-0001-9450-4274

SUCCESSION OF ABAI AND AKHMET BAITURSYNOV

Abstract

The article deals with the problem of continuity in the works of Abai and Akhmet Baitursynov. They were united by the depth of thought and knowledge, the idea of caring for their people and the moral improvement of their contemporaries. Akhmet Baitursynov is the first Abai scholar whose article with deep meaning about Abai was published in 1913. Akhmet Baitursynov was the first to recognize Abai as the main, the first Kazakh poet. According to him, Abai is a poet who raised the dignity of Kazakh verse, giving him an honorable place in the world of poetry. Abai's poems contained depth of thought, criticality, and knowledge. Abai is a poet-innovator who perfected the form of Kazakh verse. And as Akhmet Baitursynov wrote, Abai is a poet-thinker who has learned the essence of everything he wrote about. Akhmet Baitursynov, who so deeply knew and highly appreciated Abai, himself rose to the level of Abai the mentor, Abai the thinker, like Abai of his time, and he himself became a moral teacher of his nation, an extraordinary personality of the Kazaks. This is one of the moments of the relationship between Akhmet Baitursynov and Abai.

The relationship between Akhmet Baitursynov and Abai is reflected in the content of their works, the unity and commonality of thoughts and ideas. First of all, both poets sharply exposed and criticized negative, unhealthy human qualities in their poems. They wrote and promoted the noble, virtuous qualities of a person. The goal of both poets is to awaken and enlighten the consciousness of the people, writing morality in their poems and fables. Space and time, the existing socio-political system and the prevailing environment combined the creative searches of the two poets. The poems "Segiz ayak", "Zhigan-tergen" are the pinnacle of the unity of spirituality and purpose, the artistic denouement of the two poets. The article gives such judgments about the continuity of the two poets.

Keywords: Abai, Akhmet Baitursynov, continuity, I.A. Krylov, fables, poem, morality, purpose, consonance.

Кіріспе

Абай мен А. Байтұрсынов арасында ақыл-ой деңгейі мен таным тереңдігі, ел қамын жеу мен адамды түзеу жөнінен сабақтасатын өте тығыз байланыс бар. Абайды тану тарихында А. Байтұрсыновтың «Қазақтың бас ақыны» мақаласының орны мен мән-мазмұны аса зор. Алаштың асыл азаматы, ұлт ұстазының бұл мақаласы 1913 жылы «Қазақ» газетінде жарияланған. А. Байтұрсыновты алғашқы абайтанушылар қатарында танып, олардың мақалаларын құрастырып

жариялаған, алғы сөзі мен түсініктемелерін жазған М. Мырзахметов мақала жайлы мынадай пікірін ұсынады: «Бұл мақала Абайдың қайтыс болуына он жыл толуына даярлық ретінде «Қазақ» газетінің редакторы Ахмет Байтұрсынов тарапынан жазылған тарихи мән-мағынасы зор, ұлы ақын мұрасын ғылыми тұрғыдан танып білу және де Абай мұрасын халыққа насихаттау ісіне бастама болуымен де ерекшеленеді. 1914 жылы Семейдегі қазақ әдебиеті тарихындағы тұңғыш әдеби кештің өтуі мен абайтану саласындағы алғашқы тырнақ алды мақалалардың жазылуына мұрындық бола да білді» [1, 154-б.].

Мақаланың зерттеу нысаны

Абай мен Ахмет Байтұрсынов шығармаларындағы сабақтастық мәселесін қарастыру.

Зерттеу нәтижесі

«Қазақтың бас ақыны» атты мақаланы тиянақты танып білудің маңызы аса зор. А. Байтұрсынов бұл мақаласында Абайды не себепті қазақтың бас ақыны санағанын танытып баққан. Ол мақаласының басында-ақ «Қазақтың бас ақыны Абай (шын аты Ибраһим) Құнанбаев. Онан асқан бұрынғы-соңғы заманда қазақ баласында біз білетін ақын болған жоқ» [1, 54-б.] деп бірден кесіп айтады, ойын әбден түйіндеп жеткізеді. Сол заманда-ақ Ақмола, Семей, Торғай облыстарында Абай аты елге әбден мәлім болып, ал ел арасында Абай атын естімей, білмей қалу кәдімгідей ыңғайсыз, таңырқайтын жағдай болған екен. Мұндай жағдай А. Байтұрсыновтың өз басынан да өтіпті, ол Ақмола облысына барғанында Абайды білмей, сөзін естігенім жоқ дегеніне сондағы жұрт таңырқап қалған екен. Жүрген жерінде Абайдың сөзін мақтамайтын адам болмапты. Бұл жылдарда (1901–1904) А.Байтұрсынов әр түрлі деңгейдегі мектептерде мұғалім болып, И.Крыловтың мысалдарын қазақшалап жүрген кезі екен [2, 95-б.]. Абай сөздері жазылған дәптер А. Байтұрсыновтың қолына 1903 жылы түседі. Және ақын өлеңдерімен алғаш танысқан сәтте-ақ А. Байтұрсынов Абай өлеңдерінің «сөзі аз, мағынасы көп, терең» екенін бірден танып, «жатырқап, көпке дейін тосаңсып» қалады. «Абай сөздері жалпы адамның түсінуіне ауыр екенін мойындайды [1, 55-б.]. Әдетте адамдар танымы терең тұлғаларды тез түсініп кете алмай, оларды оқымай, танымай жүретіні бар. Абай да сондай айрықша тұлға, ол - «не нәрсе жайынан жазса да, түбірін, тамырын, ішкі сырын, қасиетін қамтып жазатын» [1, 55-б.] ойшыл ақын. Абай өз туындыларын тыңдаушының, оқырманның таным, түсінігіне төмендей түсіп жазбайды, керісінше, көзіқарақты

қауымды өзі тапқан, өзі түйген ой биігіне тарта жүріп сөйлейді. А. Байтұрсынов жазғандай, оқушы сөзді сынаса, сөз оқушыларын сынайды. Абай сөзі заманындағы ақындардың сөзінен үздік артық [1, 55-б.]. Абайға қатысты мұндай артық, жоғары бағаны Міржақып Дулатов та жазған: «1904 жылы июнь жұлдызының басында Омскіге барғанымда Абай өлеңдерінің жазбасын алғаш Ахмет Байтұрсыновтан көрдім... Абай сынды ақынның қадірін білмеу қазақ халқының зор кемшілігін көрсетуге жарайды... Әдебиетіміздің негізіне қаланған бірінші кірпіш – Абай сөзі, Абай аты боларға керек. Абайға шейін қазақта қолға алып оқырлық, шын мағынасында қазақ әдебиеті дерлік бір нәрсе болған жоқ еді... ең жоғарғы, ардақты орын Абайдікі, қазақ халқына сәуле беріп, алғашқы атқан жарық жұлдыз – Абай [3, 250-б.]. А. Байтұрсынов мақаласы Абайды танытуда Ә. Бөкейханов, К. Ысқақұлы мақалаларынан кейін жарық көрген алғашқы ақпарат беруші дүние болған соң, онда ақын өмірінен де мәліметтер беріледі. Әрине ақын өміріне қатысты деректерді А. Байтұрсыновтың өзіне дейін жарияланған Ә. Бөкейханов, К. Ысқақұлының мақалаларынан алып пайдаланғаны байқалады. Ал «Қазақтың бас ақыны» атты мақаланың өзіндік артықшылығы мен ерекшелігі – Абайдың өз болмысы мен оның ойшылдық танымы, ақындық қуатына қатысты айтқан тың ойларында дер едік. Ахмет Байтұрсынов Абайдың айрықша, артықша болмыс иесі, қазақ руханиятындағы өзгеше құбылыс екенін ә дегеннен-ақ дәл таныған. А.Байтұрсынов жазғандай, шынында да Абай сөздері дүниеде қалғаны қазаққа зор бақ [1, 59-б.]. Бүгінге дейін ғылымды, ойлы кісілер Абай туралы көп жазды. Сол кейінгілер өзінше қайталап айтқан я әлі де айта алмай жүрген талай тапқыр, ақиқат ойларды А. Байтұрсынов осы бір мәнді мақаласында сол бір ерте кезде-ақ әбден шегелеп жазып кеткен. А. Байтұрсыновқа тиесілі сондай серке, тұңғыш айтылған тың ойларды кейінгі ұрпақ ұмытпау керек. Ақын Абай, ойшыл Абайды орынды бағалап, терең танытып айтылған А. Байтұрсынов ойлары мыналар: «Абай өлеңге басқа көзбен қарап, басқа құрмет, ықыласпен күтіп алып, төр түгіл, тақтан орын берген; Сөздің шырайлы, ажарлы болуына ойдың шеберлігі керек. Ұнамды, орынды, дәмді болуына сыншылдық керек. Мағыналы, маңызды болуына білім керек. Абайда осы үшеуі де болған; Бұлардың үстіне Абай көсем, үлгі шығарып, өнеге жайғыш болған. Абайда өлең сөздің неше түрлі үлгісі, өрнегі табылады; Көп нәрсені Абай сөз қылған, сол сөздерінің бәрінде де Абайдың әр

нәрсенің асылын танығаны, білгені көрінеді; Басқа ақындар аз білімін сөздің ажарымен толтыруға тырысқан. Абай сөздің ажарына қарамай, сыпайылығына қарамай, әр нәрсенің бар қалыбын сол қалыбынша дұрыс айтуды сүйген... хақиқатты қалыбында, тереңді терең қалыбында жазған [1, 59-б.]. Бұлар – Ахмет Байтұрсыновтың Абай ақындығы мен болмысына байланыстырып айтқан өте тапқыр түйінді ойлары. Жүз жыл бұрын жазылған осы ойлар заманы мен айтушысына қарай түрленіп, алайда алғаш айтылған түп негізін сақтаумен қайталанып, жетіле түсіп келеді. Ахмет Байтұрсынов мақаласының басында да, соңына таман да Абай сөздері мен ойларын түсінудің ауырлығын, қиындығын қайта-қайта айтқан. Жүз жыл өтсе де, ақын сөзін көбіміз тауыса танып кетпедік, сөйте тұра Абайды толық танып алғандай жүретініміз де бар. Осы орайда А. Байтұрсыновтың мына ойы оқырман қауымын қамшылай түссе керек: «Абайдың терең пікірлі сөздерін қарапайым жұрттың көбі ұға алмай, ауырсынады. Абайдың өлеңдерін мың қайтара оқып жаттап алып жүрген адамдардың да Абайдың кейбір өлеңдерінің мағынасын түсініп жетпей жүргендерін байқағаным бар... Сол өлеңді алып қарасақ, айтылған пікірде, ол пікірді сөзбен келістіріп, айтуында еш кемшілік жоқ. Түсіне алмаса, ол кемшілік оқушыда» [1, 63-б.]. Тіпті А. Байтұрсынов Абайдың «Көк тұман алдындағы келер заман» өлеңінің мәтінін ұсынып та, осы ойының ақиқатын бекіте түседі. А. Байтұрсынов жазғандай, Абайдың бұл өлеңінде қате айтылған, теріс айтылған, жұмбақ қылып, ашпай айтылған еш нәрсесі жоқ. Бәрі де дұрыс, түзу, тиісті орнында айтылған сөздер. Оған оқушылар түсінбесе, ол Абайдың үздік, ілгері кетіп, оқушылары шаңына ере алмағанын көрсетеді [1, 64-б.].

Ахмет Байтұрсыновтың Абаймен байланысты шығармашылық сабақтастығы он жыл бұрын қолына түскен ақын сөздері мен 1913 жылы «Қазақтың бас ақыны» атты іргелі мақаласынан басталады. Қазақ әдебиеттану ғылымы тарихындағы бұл мақаланың мәні мен орнын айқындап ғалым А. Ісімақова оны былайша бағалайды: «Абай шығармашылығының теориялық негізі А. Байтұрсынұлының 1913 жылғы «Қазақ» газетінде жариялаған «Қазақтың бас ақыны» атты мақаласында қаланып, Абай неге қазақтың бас екені, оның тарихи миссиясы, рухани болмысымыздағы орны, көркемдік-эстетикалық сипаттары терең талданып, алғаш рет қазақ оқырмандарының алдына тартылады [4, 73-б.]. Абаймен осылайша табысып, артынша өзі де Абай жолына түсіп кеткен А. Байтұрсыновтың бұл мақаласындағы

түйінді сөз, қорытынды ой – «Абайды қазақ баласы тегіс танып, тегіс білу керек» [1, 64] деген аталы өсиеті. Биыл Ахмет Байтұрсыновтың туғанына жүз елу жыл толып отыр. Осыдан жиырма жеті жыл бұрын Абайдың да жүз елу жылдық мерейтойы дүрілдеп өтіп еді. Бүгінде міне ұлы ұстазын ұлықтаған Ахмет Байтұрсыновтың да мерейтойы өтпек. Осы орайда Абай мен Ахмет арасындағы дәстүр мен сабақтастық жайын сөз ету орынды болмақ.

Ө. Әбдиманұлы Ахмет Байтұрсыновтың өмір өткелдері, ақындық әлемі, көсемсөз көшбасшылығы, ұлт ұстаздығы жайлы қырларын қамтып, 2007 жылы «Ахмет Байтұрсынұлы» атты зерттеу-эссесін [5] жариялаған. Ғалым зерттеуінің бесінші тарауы «Ұлылар үндестігі» деп аталады, мұнда Абай мен Ахмет арасындағы шығармашылық сабақтастықтың кейбір қырлары сөз болған. А. Байтұрсынов шығармашылығы орыс ақыны И.А. Крыловтың мысалдарын тәржіме жасаумен басталады. Сол себепті де ғалым Ө.Әбдиманұлы екі ақын арасындағы мақсат-мұрат бірлігін ең әуелі олардың мысалдары арқылы танытады. Ғалым еңбегінің «Ұлылар үндестігі» деп аталатын тарауының «Мысалдағы мұрат бірлігі» атты алғашқы тараушасында Абай мен Ахметтің қазақша мысал жаратуудағы өзіндік ерекшеліктері И. Крыловтан аударылған бір ғана «Қарға мен түлкі» оқиғасы негізінде пайымдалып берілген. Ахмет Байтұрсыновтың 1909, 1911 жылдары алғаш жарияланған жинақтары – «Қырық мысал» мен «Маса» болатын. Ақын мысалдарының басым бөлігі И.А. Крыловтан аударылған: «А. Байтұрсынұлы Крыловтың 197 мысалынан әдейі 38 мысалын іріктеп алған. Екі мысалды («Ат пен есек», «Екі шыбын») И. Хемницер мен И. Дмитриевтен аударған» [5, 98-б.]. Және А. Байтұрсыновтың мысалдары оның төл өлеңдерінен де мол: «Алғаш рет 1911 жылы Орынборда жеке жинақ болып басылған өзінің төл өлеңдерінің саны онша көп емес, жалпы көлемі 800 жол шамасында ғана» [6, 397–398-б.]. Ғалым Ө. Әбдиманұлы «Өлеңдегі ортақ ой» деп аталатын келесі тараушасында А.Байтұрсыновтың Абаймен сабақтастық мәселесі осы төл өлеңдері негізінде біршама пайымдалады. Ең бастысы, Ахмет Байтұрсыновтың Абай дәстүрін жол етіп ұстанғаны айрықша аталады: «Қос ақынның ой өрісі өзектес, мұңшері ортақ, арман тілегі бір. Екеуінің де шығармашылығы шыр айналар «алтын қазық» - ұлтының өзгелермен терезесі тең мәдениетті өрісте болуын аңсау, сол жолға жетелеу» [5, 249-б.]. Біз осындай бағыт сілтер ойлардан бастау алып, Ахмет Байтұрсынов пен Абай арасын

байланыстырар ортақ сарындарды өзімізше пайымдап танымақпыз.

Ахмет Байтұрсыновтың төл туындылары оның 1989 жылы «Жазушы» баспасынан жарық көрген кітабындағы [7] «Маса» өлеңімен басталады. Кейінгі «Сөз иесінен» өлеңімен бірге бұл «Маса» екеуі ақынның өз болмысы мен мақсатын біршама танытқандай болады. Ал «Малшы мен Маса» атты мысалында ақын өзін анық, ашық түрде «мен – Сарымаса» деп айтатыны бар. Және осындағы өз тарапынан айтылатын түйін сөзінде А. Байтұрсыновтың өмірлік ұстанымы мен әдебиеттегі міндеті айқындала түседі:

Мысалы, қазақ малшы ұйықтап жатқан,
Жыланды пәле делік андып баққан.
Пәленің түрін көрген мен – Сарымаса,
Халықты оянсын деп сөзбен шаққан.
Ойлаймын осы сөз де жетеді деп,
Қатты айтсам, сөзім батып кетеді деп.
Ұйқысы ашылмаған жұрт өзімді
Қорқамын Сарымасадай етеді деп [7, 102–103-б.].

Мысалда суреттелгендей, Сарымаса Малшыны жылан-пәледен аман алып қалады. Масаның шағуы ащы болса да, Малшыны жыланның шағуынан құтқарып қалған әрекеті ізгі. Өзін осы Сарымасаға теңеген ақынның өзі де қазақтың қараңғылық, білімсіздік шырмауынан шығып оянуын қалады. Мысалда суреттелген жылан – күллі жаманшылық пен надандықтың символы. Ақын да барлық әлеуметтік қызметі, ақындық-аудармашылық шығармашылығы, ғылыми ізденісі, мақалалар жазу жұмысымен бір ғана мақсатты көздеді, ол – білім-ғылым, адамшылықты дәріптеп насихаттау арқылы қазақты іргелі, өркениетті ел ету. Бұл – өзіне дейін Абай ұстанған жол еді. Абай – адам болуды жүйелеп, негіздеп көп жырлаған ақын. Ақын бәрінің де бастауы – адам болу екенін терең түйсінген жан. Ал адам болу – тек адамда ғана бар ақыл-оймен білім-ғылым жолына түсу, ақыл арттыру, ар-ұят, әділет, рахым-мейірім, қанағат-ынсап қасиеттеріне ие болу. Адам болудың осындай даңғыл жолына түскен халықтың еркіндік, бостандық, теңдікке ұмтылып, егемен ел, тәуелсіз мемлекетке жетуі де жеңіл болмақ. Адам болу мен адамгершілікті жүйелі жырлау дәстүрі Абайдан басталып, Шәкәрім ақынмен ілгерілеп, Ахмет Байтұрсынов шығармашылығымен жалғаса түсті.

Абай мен Ахмет Байтұрсынов арасында ғажап ұқсастық, сабақтастық бар. Мысалы, Абай алғаш жазған туындыларының бірі –

«Базарға, қарап тұрсам, әркім барар» өлеңінде түпкі мақсаты – адамгершілікті жырлау арқылы халықты ояту болып, осы жолда толғанып тапқан асыл ойларын тыңдаушылары қасақана қабылдамай, ұқпай, керек етпей жүргеніне қынжылып күйінетін еді:

...Біреу ұқпас бұл сөзді, біреу ұғар,
Бағасын пайым қылмай аң-таң қалар.
Сөзді ұғар осы күнде кісі бар ма?
Демеймін жалпақ жұртқа бірдей
...Бір кісі емес жазғаным, жалпақ жұрт қой,
Шамданбай-ақ, шырақтар, ұқсаң жарар.
«Ит маржанды не қылсын» деген сөз бар,
Сәулесі бар жігіттер бір ойланар [8, 40-б.].

Абай сөзі өзінің биік өресіне орай өрелі, терең болса да, шын талаптанған кісіге танылмас ой да емес. Ақын айтқан асыл сөзге қауымының ықылас танытпай, қадірін білмей жүретіні де бар. Сондай жағдайда ақынның қараңғы қауымын қаттырақ, ащырақ айтып сынап жіберетіні рас, бірақ бәрібір де «сәулесі бар жігіттердің бір ойланып» шығарына Абай сенеді, үміт етеді. Осындай үндес ойлар мен ұқсас сарындар Ахмет Байтұрсыновта да бар. Ол да алғаш жазған өлеңінің бірі – «Жазушының қанағатында» Абайша толғанады:

Бұл сөзді біреу алмас, біреу алар,
Құлағын біреу салмас, біреу салар.
Теп-тегіс көпке ұнау оңай емес,
Кейіне жарамаса, кейіне жарар.
Қайсысы ықыласын салып тыңдап,
Жаратпай қайсыбірі теріс қарар.
Дүниеде сүйгенім бар, күйгенім бар,
Солардан аз да болса белгі қалар [7, 23-б.].

А.Байтұрсынов өлеңіндегі бұл ойлар жоғарыдағы Абай ойларымен сабақтасып тұрғаны талассыз. Екеуінің де ел қамын жеп айтқан пайдалы, тағылымды ойларын тыңдаушысы жаратпайтындай көрінеді. Екеуі де айтқан сөздерін тыңдаушыларының біразы ұқса, басым көбі түсінбей жүргеніне күйінеді. Өздері тап болған осындай ортақ жағдайда Абай сөзін ұғар «сәулелі», ойлы жігіттер бір шығар деп үміт етсе, А.Байтұрсынов сөзіне «құлағын салар» аз ғана қауымның барына қанағаттанады. Екеуінің де мақсаты ортақ – адамды түзеп, елді ояту.

Ахмет Байтұрсыновтың бір өлеңі «Адамдық диқаншысы» деп аталады. Өлеңнің тақырыбы да, ондағы айтылған өзекті ой да Абай дәстүрімен дәлме-дәл сабақтасады. Абай туындыларындағы басты таным мен негізгі тақырып – адамгершілік жайы екені М. Әуезов пен М. Мырзахметұлының зерттеулерінде әбден бекітіліп айқындалған. М. Әуезов Абайды терең зерттеуі нәтижесінде «Ол адамгершілікті, моральдық философияны барлық жайдан жоғары қояды» [9, 179-б.] деген түйінді тұжырымын ұсынса, М. Мырзахметұлы Абайдағы адамгершілік ілімді толық адам, жәуанмәртлік, иманигүл танымдары арқылы терең танытып берді [10]. А.Байтұрсынов та өзін Абай жүйелі жырлаған адамгершілік, адамдықтың диқаншысы деп білген:

Адамдық диқаншысы қырға шықтым,
Көлі жоқ, көгалы жоқ – қорға шықтым.
Тұқымын адамдықтың шаштым, ектім,
Көңілін көгертуге құл халықтың [7, 34-б.].

Өзінің адамдық диқаншысы екенін А.Байтұрсынов өз өлеңдерімен де, аударма мысалдарымен де айқын танытқан. Не нәрсе болса да, жоқтан бар болған қалпымен я «көлі жоқ, көгалы жоқ» құнарсыз жерде қиындықпен пайда болуымен құнды болмақ. Абай да, Ахмет Байтұрсынов та адамгершілік пен адамдықты қанау мен қараңғылық жайлап, отаршылдық жағдай мен соған сай аяр әкімшілік жүйеде әбден азып, азғындаған кезеңде ерекше ықыласпен жырлады. Ахмет Байтұрсыновтың адамдық тұқымын шашып, егуінен Абай жырлаған жүйелі адамгершілікті еске аламыз. Адам болу мен адамгершілік жайын Абай ақындыққа дендеп кіріскен алғашқы жылында-ақ (1886) жазған «Ғылым таппай мақтанба» өлеңінде жүйелеп айта бастаған:

Бес нәрседен қашық бол,
Бес нәрсеге асық бол -
Адам болам десеңіз.
Тілеуің, өмірің алдында,
Оған қайғы жесеңіз.
Өсек, өтірік, мақтаншақ,
Еріншек, бекер мал шашпақ -
Бес дұшпаның, білсеңіз.
Талап, еңбек, терең ой,
Қанағат, рақым, ойлап қой -
Бес асыл іс, көнсеңіз [8, 41-б.].

Адам болу мен адамшылық, адамдық жолына түсудің Абай айтқан бұл формуласы мен Ахмет Байтұрсыновтың адамдық тұқымын шашып, екпек болғаны – бағыты да, мазмұны да бір, ортақ әрекет. Екі ақынның да мақсаты – білім-ғылым, адамдықты дәріптеп, насихаттаумен адамгершілікті жетілдіру, халықты ояту. Түптеп келгенде, адамдық пен адамгершілік – жағымсыз, кеселді қасиеттерден арылып, асыл, ізгі қасиеттерді бойға, ділге дарыту. Яғни адамгершілік - кеселді қасиеттермен күресіп, оларды жою және кеселді қасиеттерден арылған ой мен бойға ізгі қасиеттерді дарытып жетіле беру. Абай жағымды, жағымсыз қасиеттердің ең негізгі, бастыларын ғана іріктеп алып, оларды бес асыл іс пен бес дұшпанның аясында ықшамдап қана бергендей көрінеді. Себебі адамдағы асыл қасиеттер мен кеселді қасиеттер тек аталған онымен ғана шектелмейді. Мысалы, Абайдың бір ғана «Сабырсыз, арыс, еріншек» атты өлеңінде аталған үшеуінен бөлек басқа да біршама кеселді, жағымсыз қасиеттер әшкереленіп сыналған, олар – көрсеқызар, жалмауыз, алты бақан, ала ауыз, күндеу, міндеу, ел қыдырғыш тілемсектік, өсек, өтірік, мақтаншақ, нәпсіқұмар, қалжыңбастық, қулық, пысықтық, шаруаға қырсыздық сияқты қасиеттер. Абай мұндай жағымсыз қасиеттерді адамның бойынан тауып аяусыз әшкерелесе, Ахмет Байтұрсынов оларды жануарлар тіршілігімен байланыстырып ашық түрде сынайды. Мысалы, оның «Екі бөшке» атты мысалындағы бөшкелер зат, құбылыс пен адам арасында тұрған перде іспетті, бөшке-перде арқылы баяндалған оқиғаның пердесін көтеріп жіберсек, ар жағынан адам болмысының шындығы шыға келеді:

Көшеде екі Бөшке келе жатты,
Бірі бос екеуінің, бірі затты.
Ішінде заты бары жай аяндап,
Салдырлап келе жатыр босы қатты.
...Құр бөшке жұртты үркітіп салдырлады,
Көшеде қарамаған жан қалмады.
Бұйым көп, дыбысы жоқ екіншісін
Ілтипат етіп ешкім аңғармады [7, 81-б.].

Өмірде шын ақылды, білімді кісілер кішіпейіл келіп, керісінше ақымақ, мақтаншақ адамдар көп көзіне көрінгіш болып жүреді. Мысалдағы екі бөшке осы екі топтағы адамдарды мегзейтіндей көрінеді. Әсіресе жарнамашыл, мақтанқұмар заманда міндетін үндемей-ақ жүріп жауапты орындайтын кісілер тасада қалып қойып, әсіреқызылмен күн

кешетін пысықайлар алға шығып елеулі, «артық» болып жүретіні бар. Екі бөшкенің әрекетінен адамдар болмысы танылып тұратынын ақынның өзі де түйінді сөзінде ашық айтады:

Құр бөшке салдыры зор, бағасы кем,
Бағасыз құр даурыққан адаммен тең.
Алыстан әлдеқандай болса-дағы
Жай мәнін жақындасаң білерсің сен.

Екінші толық бөшке мысалы сол -
Адамдар көп даурықпас ақылы мол.
Сарп етпей босқа сөзін жұртқа жарлап,
Үндемей жүріп ісін істейді ол [7, 81-б.].

Ахмет Байтұрсынов мысалы ішінде екі бөшке арқылы солар тектес адамдардың болмысы мен мінезін перделеп, астарлап білдірсе, өзі қосқан түйін сөзінде оларды пердесіз айқын, ашық ойымен шынайы танытады.

Абай тапқан жаңа өлең өлшемі А. Байтұрсыновтың «Жиған-терген» өлеңі арқылы жалғасын тауып дами түскен. Абайдың «Сегіз аяқ» өлеңі жайлы М. Әуезов былай деп жазады: «Сегіз аяқ» ұлы ақынның жазушылық еңбегінің орта тұсында туған үлкен бір белдей әрі мол, әрі бар жағынан көркем келісті шыққан, зор шығарманың бірі. Бұл өлеңнің түрі де осы шаққа шейін ақын жазып келген өлеңдердің үлгісінен басқаша. «Сегіз аяқ» дегені – сегіз жолдан қайырылған шумақтар болғандықтан айтылған [9, 143-б.]. А.Байтұрсыновтың Абайды ұстаз тұтқаны әсіресе осы «Жиған-терген» өлеңінен айқын көрінеді. Мұны ғалым Ж. Ысмағұлов орынды атап өткен: «Абай дәстүрінде әрбір сөзін салмақтап, әбден өлшеп-пішіп, көркемдік иін әбден қандырып, ешбір селкеусіз жазылған «Жиған-тергенді» оқып отырғанда қазақ халқының қасіретке толы бүкіл тарихы мен өте аянышты халі көз алдыға елестейді» [6, 408-б.]. Әр шумағы сегіз тармақтан тұратын Абай өлеңінің алғашқы шумағы тілге айтылған арнауымен басталады. А. Байтұрсынов та өлеңінің алғашқы шумағын тілге қарата айтылған түйінімен аяқтайды:

Еңбекке егіз, тіл мен жақ,
Ерінбесең, сөйлеп бақ [7, 26-б.]!

Тілге қатысты арнау Абай мен А.Байтұрсыновта екінші шумақта да жалғасады. Абайдағы сөз бен ой салмақты, көркемдік те елеулі

көрінсе, А.Байтұрсынов та өткір ойлар айтып, Абай деңгейінде болуға тырысады:

Қиналма бекер, тіл мен жақ,
Көңілсіз құлақ – ойға олақ [8, 85-б.].

Жүрегiңнiң жарасын
Көрсет жұртқа, қарасын [7, 26-б.].

Екі ақын да әлеуметтік күресінің құралы ретіндегі өлеңін көпке жеткізуде тілі атқарар қызметін алғашқы екі шумақта айшықтап танытқан.

Екі ақын да әр шумағы сегіз тармақтан тұратын «Сегіз аяқ», «Жиған-терген» өлеңдерінің үшінші шумағынан бастап тыңдаушысы, оқырманы, надандау, қараңғылау қауымы жайлы толғанысқа түседі. Ахмет Байтұрсыновтың Абай тапқан жаңа өлшеммен өзі де жаңа өлең жазып, ондағы мазмұнды да Абай ойларымен үйлестіріп, сабақтастырып сөз етуі айрықша қайран қалдырады. Екі ақын да тыңдаушысына көңілі толмай, қараңғы надан ортаны суреттеп айтуға көбірек аялдайды. Алғашқы екі шумақта екі ақын да ортақтасып тілдің құдіретін толғана жырласа, үшінші шумақтан бастап екеуі де надандықтың кесірін қынжыла сөз етеді:

Басында ми жоқ,
Өзінде ой жоқ
Күлкішіл кердең наданның;
Көп айтса көнді,
Жұрт айтса болды –
Әдеті надан адамның;
...Қайнайды қаның,
Ашиды жаның,
Мінездерін көргенде [8, 85-б.]...

Абайдағы надандыққа күйінген осы сарын жетінші шумаққа шейін жалғасады. Надан ортаның жасап жүрген жағымсыз, жексұрын «санасыз, ойсыз, жарым ес» қылықтары олардың өз түсінік, танымдарында ерсі емес, «өз ойында ар емес». Абай армандаған «ынсап, ұят, терең ойды ойлаған жан» емес олар. Ақын өз ортасының осындай қараңғы қалпына күйініп өткен. Ахмет Байтұрсынов та негізі, жетінші шумаққа шейін ұстазы жүрген жолменен оқымаған, сауатсыз, үлгісіз ортасын қамыққан көңілмен сынап өтеді:

Оқушым, ұқпай,
Осқырып шықпай,
Сабырмен байқа сөзімді.
...Көп мағына, аз ләфуз,
Есек баспас тайғақ мұз.
...Құлағы жоқ керенді -
Ұқтыра алмай сөз әуре,
Тек тұра алмай біз әуре [7, 26-27-б.].

Абай мен Ахметтің бірдей өлшемдегі ұқсас өлеңдерінде айнымастай ынтымақтасып ойларын ең әуелі тіл құдіреті мен надандық сипатын сөз етуден бастауы әбден орынды, мейлінше заңды. Қай заманда да жаманшылық пен жақсылық қатар келіп, оларды танып айқындау ақыл үлесінде болып, жаманынан жирендіріп, жақсысын өнеге ету тіл мен сөз арқылы жүзеге асқан. Адамзатты түзеп, жөндеп, тура жолға салудың ең дұрыс амалы да, құралы да осы. Жақсылықты жол етіп, елді түзеп, халықты ояту Абай мен Ахмет жырлағандай, жамандық пен надандықты ақылды ой, қызыл тіл арқылы сынап әшкерелеумен, сөйтіп жоюмен орындалады.

Абай жазған «Сегіз аяқ» пен А. Байтұрсыновтың «Жиған-тергені» көлем жағынан да бір-бірімен шамалас, жақын, Абайдың өлеңі жиырма бес шумақтан тұрса, А.Байтұрсынов жазған «Жиған-терген» өлеңі он тоғыз шумақпен біткен. «Сегіз аяқ» өлеңінде жетінші шумақтан бастап еңбек, егін, сауда, өзге де адал кәсіп ету жайы тындаушыларға жол етіп ұсынылады. Жалқаулық, еріншектік, жұмыссыздық, қулық-сұмдық қасиеттері жағымсыз, жексұрын қалпымен көрініп барынша әшкереленеді. Халқының өзі көрген бар қалпы ақынды әбден түңіліп тұңғиыққа батырғандай болады:

Ауырмай тәнім,
Ауырды жаным,
Қаңғыртты, қысты басымды;
Тарылды көкірек,
Қысылды жүрек,
Ағызды сығып жасымды;
Сүйеніп күлкі, тоқтыққа,
Тартыпты өнер жоқтыққа [8, 87-б.].

Абай алдыңғы жетінші шумаққа шейін надандықты сынап, кейінгі жеті жолда надандардан түңіле отырып, тағы да үміт үзбестікпен қауымына қынжыла отырып ақылын айтады. Бірақ бәрібір надандардан түңілуі

басым болып қала береді, «баяғы жартас – бір жартас, қаңқ етер, түкті байқамас» деп күйінуден туған күйін бір түйіндеп қояды. Абай өлеңінде қаншалық ақылды, әлеуметтік салмағы зор ойлар айтып, танымдық, тағылымдық мәні аса мықты дүние тудырса да, өлеңінің соңы күңіреніспен көңілсіз аяқталады. Жеке басының жағдайы жақсы болса да, елінің кешкен күйі ақынды «моласындай бақсының жалғыз қалған» күйге түсіреді. Ал Ахмет Байтұрсынов бұрынғы, кейінгі тарих пен өмір ағысына ой жүгіртіп, көбіне елді бастар адамдардың дүниелік пен пенделікке салынып сенімнен шықпай жүргенін баса айтады. Молдалардың болмысы мен тірлігіндегі неше түрлі аярлық-қулық, монтанылықты ащы түрде аямай мысқылдайды. Ахмет те өлеңінде осылай Абай жолымен жүріп отырып надандықты көп сынайды. Мақсаты – маса болып шағумен қазақты ояту болған А.Байтұрсынов халқының сол баяғы ұйықтаған қалпына тап бола береді:

Балалық қалып,
Ес біліп анық,
Ер жеткелі жиырма жыл...
Емшегін еміп,
Анаға сеніп,
Бала ұйықтайды жастықпен.
Қымызға қанып,
Қызарып жанып,
Бай ұйықтайды мастықпен.
Шалап ішкен кедей мас,
Мына жұрттың түрі оңбас [7, 29-б.].

Абай мен Ахмет екі ақын да елі тап болған жағдайы мен сол баз баяғы қараңғы қалпынан бас көтермеген күйін көріп, осындай түңілуі мен күйінуі басым өлеңдерін тудырған. А.Байтұрсынов өлеңінде заманына орай күшейе түскен отаршылдықтың шындығы айқындала түскен. Қазақтың дәл өзіне білім алып, өнер қуып, өзін-өзі тани түскені тиімді, игілікті, пайдалы болса да, қанаушы елге қараңғы қазақтың оянғаны керек емес еді. Осы орайда ғалым Ж.Ысмағұлов мынадай пайымын ұсынады: «...ақынның жиырма жыл деп мезгеп отырғаны не нәрсе? Біздіңше, бұл жерде ол қазақ жеріне орыс шаруаларын қоныстандыру жөніндегі 1889 жылғы заңды айтып отыр. Бұрынғы алыстан айбат шегіп, сырттан билеудің орнына енді ішке үңгіп кіріп, тікелей отарлау басталған кезде ел есін бір жиғандай көрініп еді, бірақ одан нәтиже

шықпапты. Сол себептен де ақын жүрегі алдағы үлкен пәлені күні бұрын сезгендей» [6, 408-б.].

Ұйқышыл жұртты
Түксиген мұртты,
Обыр обып, сорып тұр...
Түн етіп күнін,
Көрсетпей мінін,
Оятқызбай қорып тұр.
Обыр болса қамқорың,
Қайнағаны сол сорың [7, 29-б.]!

Абай да, Ахмет Байтұрсынов та өлең соңына жеткенше ақыл-ой, жан азабына түскендей болады. Себебі екеуі де өз заманы, өз кезеңінде халқының екі жақты езгі мен қараңғылыққа тап болып, надандық шырмауына әбден байланғанын, ақыл сөзіне ермей кесірленіп кері тартқан күйін де көрді. Ғалым Ө. Әбдиманұлы жазғандай, туған халқын бар жүрегімен сүйген, оның алдыңғы қатарлы ел болуын қалтқысыз аңсаған Ахмет, Абай тәрізді «Қалың елі – қазағының бейуақыттағы сорлы тағдырына күйінді, оның надандығы мен қараңғылығына жаны күйзеле налыды [5, 250-251-б.]. Екі ақынның да өскен ортасы, көрген заманы ұқсас келіп, «елім-жұртым, арым-иманым» деп ойлаған ойы мен соққан жүрегі сәйкес түсіп, шығармашылықта да жүрекжарды сөздері бір жерден шығып жатты. Өлеңдеріндегі негізгі мазмұны үйлесіп, үндесіп келген екі ақын ойларын түйіндер тұста да бір-біріне жақындай түсетіні бар. Әрине Абай - ұстаз, алғашқы ақын, Ахмет – ұстаз жолын ұстанған кейінгі буын ақыны, Абай – дәстүр иесі, Ахмет - сол дәстүрді жаңашылдықпен жалғастырушы. «Сегіз аяқ» өлеңінің соңында ақын өзі көріп-сезіп түйсінген, толғанып-түңіліп тудырған өмір шындығы алып келген күйін суреттеген. Соншалық сеніп, жөндемекке, түземекке үміт еткен елінің сыйқы сол баяғы кері кеткен қалпында, ежелгі қулығы мен алдауы өзгермеген, «қысылған жерде – жан жалдау» оларға түк емес [8, 90-б.]. Содан да ақын атадан алтау, анадан төртеу, ағайын бек көп» жайлы жағдайымен жарлы болмаса да, зарлы болып, «сөзін ұғар елі жоқ, моласындай бақсының жалғыз қалған» жайы бар, мазасы қашқан күйге түседі. Ахмет Байтұрсынов өлеңінің түйіні де осыған ұқсас қалыпты суреттеп жеткізген. Бұл ақын да мақсатына жете алмай қиналғаны көрінеді. Ақыл сөзі еліне жетіп, соңынан еріп тура жолға түскен серігі кем, жоққа жуық. «Қас білген досты, дос білген қасты,

мұндай елді көріп пе ең» деп, Ахмет Байтұрсынов Абайша түңіліп кетсе де, ақын өлеңін «талауда малы, қамауда жаны» қалып, «қайқайып белі, сынуға таянып тұрған қазағын-елін» оянуға шақырып аяқтайды. Қалай болғанда да Абай мен Ахмет ортақ ой, бірдей өлшеммен жазылған өлеңдерінде зор сабақтастық бар. Ахмет Байтұрсынов туралы зерттеу-эссенің авторы Ө.Әбдиманұлы жазғандай, «Сегіз аяқ» үлгісінде жазылған Ахметтің «Жиған-тергенін» осынау даналық Абай туындысының дүниеге қайта келген тағы бір сыңары деп бағалауға болатындай [5, 251-б.].

Қорытынды

Қазақ әдебиетінде Абай мұрасының алар орны орасан зор. Ол шыншыл, сыншыл, жаңа жазба әдебиеттің негізін қалаған айрықша алып, ойшыл ақын. Түптеп келгенде, күллі кейінгі қазақ әдебиеті Абай жасаған жаңа әдебиеттің жолымен жүріп келеді. Абай арқылы сөз де түзелді, тыңдаушы қауым да таным мен тағылым жағынан жетіліп өсуге бет алды. Ахмет Байтұрсынов та халқын, ұлтын сүйген терең таным, үлкен жүрегімен Абай салған осы бір қасиетті жолды жалғай түсіп, қазақ елін маса болып оятуға ат салысты. Ол аудармалары, төл өлеңдері, мақалалары мен ғылыми-ағартушылық туындыларының бәрін де бір ғана өзінің ағартушылық, ұстаздық мақсатына жұмсады.

Абай мен Ахмет Байтұрсыновтың өмір сүрген кезеңі мен сөз өнерін құрал етіп өлең тудырған уақыты ширек ғасырдай аралықпен алшақтау тұрса да, «қазағым», «елім» деп соққан жүрегі мен білім-ғылым, адамдықты дәріптеген ақыл-ойы ортақ, ниеттері ізгі болды. Қазақтың екі асыл ақыны әсіресе адамгершілікті жүйелі жырлады. Өйткені адамшылық қасиеті толысқан, жетілген ел ғана әр істе де есесін жібермей, адамдық болмысы мен азаматтық ұстанымын сақтап қалады. Абай мен Ахмет Байтұрсыновты табыстырған асыл тілек – қазақтың адамгершілігін арттырып, елдік, ұлттық санасын ояту болды.

Әдебиеттер

1. Абайды оқы, таңырқа... (Құрастырған, алғы сөзі мен түсініктемелерін жазған – М.Мырзахметов, филология ғылымының докторы). Алматы: Ана тілі, 1993. –160 б.
2. Классикалық зерттеулер: Көп томдық. Т. 7. Мұқанов С. XX ғасырдағы қазақ әдебиеті. I бөлім (Ұлтшылдық, байшылдық дәуірі). –Алматы: Әдебиет әлемі, 2012. –420 б.
3. Дулатов М. Шығармалары: Өлеңдер, қара сөздер, көсемсөз. –Алматы: Жазушы, 1991. –384 б.

4. Кәсіби қазақ әдебиеттануының қалыптасуы (1900-1932). 64–167-б. –Қазақ әдебиеттану ғылымының тарихы. Екі томдық. 1-том. –Алматы: ҚазАқпарат, 2008. – 646 б.
5. Әбдиманұлы Ө. Ахмет Байтұрсынұлы: Зерттеу-эссе. –Алматы: Арда, 2007. –296 б.
6. 20-30 жылдардағы қазақ әдебиеті. 1-кітап. –Алматы: Ғылым, 1997. –512 б.
7. Байтұрсынов А. Шығармалары: Өлеңдер, аудармалар, зерттеулер. –Алматы: Жазушы, 1989. –320 б.
8. Абай (Ибраһим Құнанбаев). Екі томдық шығармалар жинағы. 1-том. –Алматы: Жазушы, 1986. –304 б.
9. Әуезов М. Жиырма томдық шығармалар жинағы. XX том. Монография, мақалалар. –Алматы: Жазушы, 1985. –496 б.
10. Мырзахметов М. Мұхтар Әуезов және абайтану проблемалары. –Алматы: Ғылым, 1982. –296 б.

References

1. Abaıdy oqy, tańyrqa... (Qurastyrgan, algy sózi men túsiniktemelerin jazgan – M.Myrzahmetov, filologıa ғылымynыń doktory). Almaty: Ana tili, 1993. –160 b.
2. Klassıkalyq zertteýler: Kóp tomdyq. T. 7. Muqanov S. HH ғasyrdagy qazaq ádebieti. I bólim (Ultshyldyq, baıshyldyq dáýiri). –Almaty: Ádebiet álemi, 2012. –420 b.
3. Dýlatov M. Shyǵarmalary: Óleńder, qara sózder, kósemsóz. –Almaty: Jazýshy, 1991. – 384 b.
4. Kásibi qazaq ádebiettanýynыń qalyptasýy (1900-1932). 64–167-b. –Qazaq ádebiettaný ғылымynыń tarihy. Eki tomdyq. 1-tom. –Almaty: QazAqparat, 2008. – 646 b.
5. Abdımanuly Ó. Ahmet Baitursynuly: Zertteý-esse. –Almaty: Arda, 2007. –296 b.
6. 20-30 jylardagy qazaq ádebieti. 1-kitap. –Almaty: Ǵylym, 1997. –512 b.
7. Baitursynov A. Shyǵarmalary: Óleńder, aýdarmalar, zertteýler. –Almaty: Jazýshy, 1989. –320 b.
8. Abaı (Ibrahim Qunanbaev). Eki tomdyq shyǵarmalar jınaǵy. 1-tom. –Almaty: Jazýshy, 1986. –304 b.
9. Áýezov M. Jırma tomdyq shyǵarmalar jınaǵy. HH tom. Monografıa, maqalalar. – Almaty: Jazýshy, 1985. –496 b.
10. Myrzahmetov M. Muhtar Áýezov jáne abaitaný problemalary. –Almaty: Ǵylym, 1982. –296 b.

Özet

Makalede Abay ile Ahmet Baytursinov'un eserlerindeki münasebet (bağlantı) konusu ele alınıyor. Onları, akıl ve bilgi derinliği buluşturuyor, ülkenin derdiyle dertlenme ve insanları ideal insan olarak düzeltme fikri bir araya getiriyor. Ahmet Baytursinov, ilk Abay araştırmacısıdır. Onun Abay hakkında derin anlam taşıyan makalesi 1913'te yayınlanmıştır. Abay'ı ilk Kazak şairi olarak tanıyan, tanıtan ve değer veren kişi Ahmet Baytursinov'dur. Onun fikrine göre Abay, Kazak şiirini yücelten, itibarını yükselten bir şairdir. Abay'ın şiirlerinde derin düşünce, eleştiri ve bilgi, üçü de var. Abay, Kazak şiirinin

biçimini geliştiren yenilikçi bir şairdir. Ve Ahmet Baytursinov'un yazdığı gibi, Abay her şeyin özünü ve önemini söyleyen ve dile getiren düşünür bir şairdir. Abay'ı çok iyi tanıyan ve onu örnek alan Ahmet Baytursinov, kendisi de üstat Abay gibi, düşünce adamı Abay gibi zirveye yükselmiştir. Kendi devrinin Abay'ı gibi milletin öğretmeni, ülkesinin asil bir vatandaşına dönüşmüştür. Bu, Ahmet Baytursinov'un Abay ile bağlantılı yönlerinden biridir.

Ahmet Baytursinov'un Abay ile münasebeti, eserlerinin içeriği, düşünce ve ülkü birliği ve ortaklığı vasıtasıyla ortaya çıkar. Öncelikle her iki şair de şiirlerinde olumsuz, hastalıklı nitelikleri sert bir şekilde ortaya koymuş ve eleştirmiştir. Asil insanın niteliklerini tasvir etmiştir. Her iki şairin de amacı manevi konuları dile getirerek halk arasında bilinci uyandırmaktır. Mekân ve zaman, mevcut sistem ve adet olmuş durum, iki şairin yaratıcı arayışlarını bir araya getirdi. Şiirler "Sekiz ayak", "Yığan-toplayan" şiirleri, iki şairdeki akıl ve amaç birliğinin en yüksek zirvesi, görkemli çözüm beraberliğinin yüce zirvesidir. Makale bu tür fikirler ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Abay, Ahmet Baytursinov, bağlantı, I.A.Krılov, masal, şiir, ahlak, amaç, uyum.

(G. ALİPKHAN. ABAY VE AHMET BAYTURSİNOV ARASINDAKİ İLİŞKİ)

Аннотация

В статье рассматривается проблема преемственности в творчестве Абая и Ахмета Байтурсынова. Их объединило глубина мысли и знаний, идея заботы о своем народе и нравственном совершенствовании современников. Ахмет Байтурсынов является первым абаеведом, чья статья с глубоким смыслом об Абае была опубликована в 1913 году. Ахмет Байтурсынов первым признал Абая главным, первым казахским поэтом. По его словам, Абай – поэт, возвысивший достоинство казахского стиха, предоставив ему почетное место в мире поэзии. В стихах Абая была и глубина мысли, и критичность, и знание. Абай – поэт-новатор, усовершенствовавший форму казахского стиха. И как писал Ахмет Байтурсынов, Абай – поэт-мыслитель, познавший суть всего, о чем воспевал. Ахмет Байтурсынов, так глубоко познавший и высоко ценивший Абая, и сам возвысился до уровня Абая-наставника, Абая-мыслителя, как и Абай своего времени и сам стал нравственным учителем своей нации, неординарной личностью казахов. Это один из моментов взаимосвязи Ахмета Байтурсынова и Абая.

Взаимосвязь Ахмета Байтурсынова и Абая отражается в содержании их произведений, единстве и общности мыслей и идей. Прежде всего, оба поэта в своих стихах резко разоблачали и критиковали негативные, нездоровые человеческие качества. Они воспевали и пропагандировали благородные, добродетельные качества человека. Цель обоих поэтов - пробудить и просветить сознание народа, воспевая нравственность в своих стихах и баснях. Пространство и время, существующая социально-политическая система и сформировавшая обстановка объединили творческие поиски двух поэтов. Стихи «Сегіз аяқ», «Жиған-терген» - вершина единства духовности и цели, художественной развязки двух поэтов. В статье даны такие суждения о преемственности двух поэтов.

Ключевые слова: Абай, Ахмет Байтурсынов, преемственность, И.А.Крылов, басни, стихотворение, нравственность, цель, созвучность.

(Г. АЛИПХАН. ПРЕЕМСТВЕННОСТЬ АБАЯ И АХМЕТА БАЙТУРСІНОВА)